

ANNA PIKULSKA-RADOMSKA

Uniwersytet Łódzki

ZE SPUŚCIZNY PROFESORA CEZAREGO
KUNDEREWICZA. TRUDNA DROGA DO AKADEMII

Prywatne archiwum profesora Cezarego Kunderewicza, które dzięki uprzejmości jego córki, Teresy Kunderewicz CR, trafiło do Katedry Prawa Rzymskiego UŁ, obejmuje, między innymi oczywiście, dokumentację ułatwiającą odtworzenie bardzo trudnej drogi, jaką profesor musiał przebyć w poszukiwaniu swojego miejsca w akademii. Pierwsze kroki na tej drodze zostały opisane przez niego samego we wspomnieniu zatytułowanym w rękopisie „Moje studia w Uniwersytecie Warszawskim”¹.

¹ C. KUNDEREWICZ, 1932-1939, [w:] *Wydział Prawa w relacjach i wspomnieniach pracowników i studentów (1918-1950)*, «Studia Iuridica» 17/1989, s. 103-108. Sylwetka C. Kunderewicza została nadto zaprezentowana w następujących publikacjach: J. KODRĘBSKI, *Cezary Kunderewicz (1912-1990)*, «CPH» 46.1-2/1994, s. 179-187; IDEM, *Césaire Kunderewicz (1912-1990)*, «RHD» 69.1/1991, s. 136-137, T.A.J. BANYŚ, Ł.J. KORPOROWICZ, *Cezary Kunderewicz (1912-1990)*, [w:] *70 lat Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego*, red. A. LISZEWSKA, A. PIKULSKA-RADOMSKA, Łódź 2015, s. 99-104; I. JAKUBOWSKI, *Profesorowie Cezary Kunderewicz i Jan Kodrębski – polscy romanisci drugiej połowy dwudziestego wieku*, [w:] *Ad laudem magistri nostri. Mistrzowie. Dzieła polskiej romanistyki*, red. E. GAJDA, Toruń 2019, s. 49-63; ciekawym przyczynkiem mogą być opublikowane ostatnio: M. ZABŁOCKA, *Warszawskie wspomnienia o Profesorze Cezarym Kunderewiczu*, «SPE» 122/2022, s. 73-80; A. PIKULSKA-RADOMSKA, D. SKRZYWANEK-JAWORSKA, *Ze spuścizny Profesora Cezarego Kunderewicza. Popularyzator nauki*, «Zeszyty Prawnicze» 22.2/2022, s. 289-306.

Perypetie, jakie towarzyszyły uzyskiwaniu przez C. Kunderewicza kolejnych stopni naukowych, robią przejmujące wrażenie². Relację dotyczącą tych zmagani zacząć jednak należy od wzmianki o okresie poprzedzającym ukończenie studiów prawniczych w Uniwersytecie Warszawskim (w 1935 r. przemianowanym na Uniwersytet Józefa Piłsudskiego). Według rodzinnej tradycji, zrelacjonowanej przez córkę, jako dziesięcioletni chłopiec, decyzją rodziców, ale chyba raczej samego ojca, przybył z Kijowa, gdzie się urodził, do Warszawy celem odebrania patriotycznego wychowania. W jednym tylko ze spisanych na różne potrzeby życiorysów, tym datowanym na 15 września 1931, a więc w związku z podjęciem studiów³, C. Kunderewicz napisał: „po przewrocie, który zrujnował nas doszczętnie, rodzice, biorąc pod uwagę niezmiernie ciężkie i przykre warunki bytu, wobec których nie mogli mi dać w Rosji właściwego wykształcenia oraz korzystając z okazji wyjazdu życzliwych znajomych, postanowili wysłać mię do Polski, dokąd przybyłem w pierwszych miesiącach roku 1923 (do Wilna)”. Nie bagatelizując wątku patriotycznego wychowania, warto jednak zwrócić uwagę na troskę rodziców o zapewnienie synowi godziwych warunków życia. Kunderewiczowie, rodzina o znakomitej genealogii⁴, byli bardzo zasobni i z całą pewnością nie tylko chcieli, ale w pokojowych czasach mogli zapewnić swoim dzieciom dobry start. Rewolucja zmieniła jednak wszystko. Po przybyciu do Warszawy chłopiec zamieszkał u wuja, Ignacego Zakrzewskiego, który w roku 1924 umieścił go w II klasie Państwowego Gimnazjum Męskiego im. Tadeusza Reytana. Wkrótce

² Wszystkie informacje zawarte w tekście oparte są na dokumentach zawartych w prywatnej dokumentacji prof. Cezarego Kunderewicza, przekazanej Katedrze Prawa Rzymskiego UŁ przez córkę, jak również w materiałach archiwalnych: teczkach nr 37728, WH.530-52, WPA-534/10, K. 3964 z Archiwum UW, teczce sygn. 10231 z Archiwum UŁ oraz teczce nr 56 (Kunderewicz) w spuściźnie prof. Kazimierza Kolańczyka, przechowywanej w Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Oddział w Poznaniu, sygn. P. III-76. Dokumenty mieszczące się w tych archiwach nie są na ogół numerowane, a nawet posegregowane, co przełoży się na sposób ich powoływania. Nieocenioną wartość miała także ustna relacja T. Kunderewicz CR.

³ K. 29 w tezce opatrzonej numerem albumu 37728 w Archiwum UW.

⁴ Drzewo genealogiczne rodziny: <https://kunderewicz.com/index.php?ctype=gedcom&ged=Kunderewicz> (dostęp 16 lutego 2022 r.).

jednak los się odwrócił: jak sam C. Kunderewicz pisze w tym samym zyciorysie: „podczas nauki w klasach wyższych utrzymywałem się sam, gdyż wuj został zredukowany, a moje prace pozaszkolne pozwoliły mi na zwiedzenie prawie wszystkich krajów Europy”. Ten przekaz brzmi gładko i raczej optymistycznie, jednak w późniejszych zyciorysach po-brzmiewa zupełnie inny ton, prawdopodobnie bardziej oddający rzeczywistość: skrajnie trudne warunki życia, udzielanie licha na ogół płatnych korepetycji, pomieszkowanie w bursach i prywatnych kwaterach, często pokojach bez odpowiedniego stołu, co przełożyło się na skrzywienie kręgosłupa i niezdolność do służby wojskowej w latach późniejszych⁵. Udało mu się jednak odbyć europejską podróż i odwiedzić Francję, Niemcy, Szwajcarię, Austrię, Czechosłowację i Belgię (wymienia te kraje m.in. w zyciorysie z 1947 r.). W kwestionariuszu osobowym z 24 listopada 1950 r. na pytanie, czy był za granicą, odpowiada, że w 1930 r. spędził jeden miesiąc we Francji jako korepetytor⁶.

W 1931 r. uzyskał świadectwo dojrzałości. Po rocznych studiach filozoficznych na Wydziale Humanistycznym, przeniósł się na Wydział Prawa UW, który ukończył w 1936 r. Zasadniczo warunkiem przyjęcia na studia prawnicze było posiadanie oceny maturalnej z języka łacińskiego. Ponieważ C. Kunderewicz ukończył klasę o profilu matematyczno-przyrodniczym, takiej oceny na świadectwie nie miał. Musiał więc w toku I roku studiów zdawać egzamin uzupełniający przed Państwową Komisją Egzaminacyjną, co miało miejsce 12 września 1932 r.⁷ Podczas studiów nadal utrzymywał się z korepetycji, tym razem jednak miały one często postać tzw. kondycji⁸, co oznaczało zamieszkiwanie w domach zatrudniających go właścicieli ziemskich, a tym samym przedłużającą się nieobecność w Warszawie, a to z kolei uniemożliwiało regularne uczestniczenie w wykładach. Wśród dokumentów zachowanych w Archi-

⁵ C. Kunderewicz został przeniesiony do rezerwy bez odbycia służby (jest o tym kilka wzmianek w spuściznie). Opis okoliczności, o których mowa w tekście, opiera się na przekazie siostry T. Kunderewicz CR; pisze o tym także M. ZABŁOCKA, *op. cit.*, s. 74.

⁶ K. 19 w teczce K 3.964 w Archiwum UW.

⁷ Świadectwo w teczce nr 37728 w Archiwum UW, dotyczącej okresu studiów C. Kunderewicza.

⁸ C. KUNDEREWICZ, *1932-1939*, s. 106.

wum UW⁹ znajduje się zaświadczenie wydane 5 września 1935 r. przez wójta gminy Ratowo w powiecie mławskim, potwierdzające fakt, że zamieszkiwał czasowo w majątku Staroguby i utrzymywał się z dorywczo udzielanych korepetycji. Uczył się więc samodzielnie, ukończył studia w terminie i w czerwcu 1936 r. uzyskał, jak sam pisze, „dyplom magistra prawa, dający możliwość ubiegania się o stopień doktorski [...] uzyskanie tego dyplomu było bardzo pomyślnym zakończeniem pewnego etapu mojego życia, ale moja sytuacja osobista nie polepszyła się”¹⁰. Poszukiwanie pracy przez dłuższy czas nie dawało efektów, zarejestrował się więc jako bezrobotny. Wspomina, że urzędnik, starszy już człowiek, mało nie zapłakał, kiedy zobaczył jego dyplom¹¹. Po kilku tygodniach zaproponowano mu dorywczą pracę w Społecznym Przedsiębiorstwie Budowlanym przy obliczaniu kosztów budowy i natychmiast skorzystał z tej propozycji. Zapewnienie sobie minimum egzystencji pozwoliło na kontynuowanie studiów, teraz już doktorskich. Zgłosił się na seminarium prof. Eugeniusza Jarry z historii filozofii prawa¹². Został na nie przyjęty i, dzięki stypendium Funduszu Kultury Narodowej, które uzyskał w roku akademickim 1936/37, mógł poświęcić się przygotowaniu rozprawy doktorskiej pod tytułem „Poglądy filozoficzno-prawne Łukasza Opalińskiego”. Uchwałą z 22 czerwca 1939 r. Rada Wydziału Prawa UW przyjęła pracę jako doktorską. Druk rozprawy został sfinansowany przez Kasę im. J. Mianowskiego¹³. Praca ukazała się 1 września 1939 r. Profesor wspominał, że na Warszawę spadały już bomby, kiedy nakład, załadowany do drewnianego wózczyka, wiózł przez uniwersytecki dziedziniec do biblioteki. Było to jedno z nielicznych wspomnień, jakimi,

⁹ K. 27 w teczce opatrzonej numerem albumu 37728.

¹⁰ C. KUNDEREWICZ, 1932-1939, s. 106.

¹¹ *Ibidem*, s. 107.

¹² Z promotorem z czasem połączyły C. Kunderewicza więzy szczerzej przyjaźni; zob. *Eugeniusz Jarra (1881-1973). W trzecią rocznicę zgonu*, «Zeszyty Naukowe KUL» 3/1976, s. 102-103.

¹³ Kasa im. Józefa Mianowskiego, największa i najważniejsza polska organizacja naukowa powstała w zaborze rosyjskim 12 lipca 1881 r., w II Rzeczypospolitej Instytut Popierania Nauki, dezaktywowana wraz z Towarzystwem Naukowym Warszawskim 31 grudnia 1952 r., w 1991 r. została reaktywowana jako Fundacja Popierania Nauki; więcej http://www.mianowski.waw.pl/?page_id=9&lang=pl (dostęp 16 lutego 2022 r.).

jako introwertyk, się z nami podzielił. Warto tu dodać, że złożenie 100 egzemplarzy wydrukowanej rozprawy było warunkiem dopuszczenia do dalszych etapów postępowania¹⁴. Ten warunek został przez kandydata dopełniony, ale dokument fakt ten poświadczający został wydany dopiero 23 lutego 1940 r. i opatrzony podpisem kierownika sekretariatu UJP, dr. Kazimierza Libery¹⁵. Dalej w życiorysach i wspomnieniach profesor pisze: „na skutek wybuchu wojny moja promocja doktorska odbyła się dopiero 14.XI.1945 r.”.

Pierwsza powojenna promocja doktorska na UW odbyła się 28 lipca 1945 r. i taka data widnieje na dyplomie doktorskim C. Kunderewicza, znajdującym się w jego aktach osobowych w Archiwum UW. Wśród promowanych tego dnia jednak się nie znalazł. Oczywiście pojawia się pytanie, dlaczego tak się stało. Z przemówienia rektora, prof. Stefana Pieńkowskiego, wynika, że przynajmniej część doktoratów powstała w okresie tajnego nauczania¹⁶, byłoby zatem logiczne umieszczenie wśród promowanych C. Kunderewicza, który swoją rozprawę przygotował wcześniej. Jeden z dokumentów znajdujących się w jego prywatnym archiwum rzuca nieco światła na okoliczności sprawy. Jest to pismo dziekana Wydziału Prawa skierowane do rektora UW, datowane na 13 września 1945 r. Dziekan zawiadamia w nim, że „Rada Wydziału Prawa, po przeprowadzeniu odpowiedniego postępowania doktorskiego, nadała stopień doktora prawa na posiedzeniach swych w dniach 10 i 11 IX. [...] mgr. Cezaremu Kunderewiczowi (z odznaczeniem) na podstawie rozprawy p.t. «Filozoficzno-prawne poglądy Łukasza Opalińskiego» [...] Promotorami doktoratów będą: [...] Kunderewicza – prof. Kozubski”. Ten dokument dostarcza potencjalnie dwóch informacji: po pierwsze, decyzji RW z 1939 r. najwyraźniej nie uznano za wystarczającą, po

¹⁴ P. MAJEWSKI, *Spółeczność akademicka 1915-1939*, [w:] *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1915-1945*, red. P. MAJEWSKI, Warszawa 2016, s. 214; publikacja dostępna także na stronie: <https://www.wuw.pl/data/include/cms/monumenta-ebook/pdf/Dzieje-Uniwersytetu-Warszawskiego-1915-1945.pdf> (dostęp 16 lutego 2022 r.).

¹⁵ Dokument ten znajduje się w zasobie przekazanym Katedrze Prawa Rzymskiego UŁ.

¹⁶ T. MANTEUFFEL, *Uniwersytet Warszawski w latach wojny i okupacji. Kronika 1939/40-1944/45*, Warszawa 1948, s. 68.

drugie, za konieczne uznano wyznaczenie nowego promotora. Pierwsza z tych obserwacji nie musi być trafna wobec faktu, że na wspomnianym wyżej dyplomie doktorskim C. Kunderewicza widnieje data 28 lipca 1945, co więcej, umieszczono na nim nazwisko prof. Włodzimierza Kozubskiego. Samego tenoru decyzji z 1939 r. nikt zatem nie kwestionował, choć wobec stałej nieobecności w kraju prof. Jarry konieczność wyznaczenia nowego promotora od razu dostrzeżono. Znalazło to wyraz w zamieszczeniu jego nazwiska na dyplomie. Jednak, jak się wydaje, celem uniknięcia ewentualnych zarzutów podjęto decyzję o poddaniu sprawy pod obrady Rady Wydziału i dopiero jej uchwała stała się formalną podstawą do zakończenia procedury. Tyle, że daty na dyplomie już nie zmieniono. Termin promocji wyznaczono na 14 listopada 1945 r. Uroczystość odbyła się w auli UW, jako druga w powojennej historii Uniwersytetu. W notatce prasowej zamieszczonej w „Rzeczpospolitej” z 16 listopada 1945 r. zwraca się uwagę, że „niektórzy z promowanych [...] doktorów prace swoje ukończyli przed wojną, lecz znaczna część studiowała w czasie okupacji”¹⁷.

Nawet jeśli pominąć dramatyczne przejścia wojenne¹⁸, trudno przyjąć, że dalsze losy C. Kunderewicza potoczyły się pomyślnie. Wydawało się, że po uzyskaniu stopnia naukowego doktora może być już tylko łatwiej. Niestety, w jego przypadku tak nie było. Od 1 grudnia 1945 r. zaczął pracować na stanowisku starszego asystenta, a od 1 września 1946 – adiunkta przy Katedrze Historii Prawa na Zachodzie Europy. Wobec tego, jak pisze w znajdującym się w spuściźnie, niepublikowanym wspomnieniu zatytułowanym „Przebieg mojej pracy naukowej” spisany własnoręcznie 11 listopada 1957, że w zimie 1945 r. został aresztowany

¹⁷ Notatka prasowa *Promocje doktorskie na Uniwersytecie Warszawskim*, «Rzeczpospolita» z 16 listopada 1945 r.

¹⁸ Warto jedynie wspomnieć, że w trakcie okupacji opracowywał rozprawę habilitacyjną „Prawo natury w epoce stanisławowskiej”, w Powstaniu Warszawskim stracił jednak wszystko; pisze o tym w podaniu z 31 lipca 1945 r. skierowanym do rektora UW, a zawierającym prośbę o zatrudnienie na stanowisku starszego asystenta przy Katedrze Historii Filozofii Prawa (brudnopis tego podania znajduje się w prywatnym archiwum złożonym w Katedrze Prawa Rzymskiego UŁ).

kierownik Katedry, doc. Witold Sawicki¹⁹, do końca roku akademickiego samodzielnie prowadził wykłady (historia prawa w okresie germańskim i frankońskim, dzieje prawa konstytucyjnego Anglii) i ćwiczenia (analiza historyczno-prawna „Commentarii de bello Gallico” Cezara, „Germanii” Tacyta, „Historii Franków” Grzegorza z Tours oraz tekstu „Legis Salicae”). W kolejnym roku spadł na niego ciężar organizacji Zakładu Powszechnej Historii Państwa i Prawa. Dla Zakładu tego uzyskał lokal, umeblowanie oraz zaczął gromadzić bibliotekę. Równoległe z pracą organizacyjną i dydaktyczną prowadził badania naukowe i napisał pracę pod tytułem „Elementy ustrojowe w *Polityce Bossueta*”, którą miał zamiar przedstawić jako habilitacyjną. Rozprawa była gotowa już w 1948 r., a 15 marca 1949 została zaprezentowana na posiedzeniu Wydziału II Towarzystwa Naukowego Warszawskiego i zakwalifikowana do publikacji. Sprawa się jednak przeciągała. O ile tenor korespondencji wymienianej między autorem a Towarzystwem w 1950 r. sugerował, że zabiegi o publikację zakończą się pomyślnie, o tyle w 1951 r. wszelkie nadzieje zostały pogrzebane. Pismem z 4 czerwca 1951 skierowanym do TNW, dyrektor Departamentu Nauki, dr Włodzimierz Michajłow, bez słowa komentarza, napisał: „Ministerstwo Szkół Wyższych i Nauki komunikuje, iż nie wyraża zgody na druk pracy Kunderewicza pt. „Elementy ustrojowe w *Polityce Bossueta*”. Rękopis pracy zwraca się”. W ten sposób rozprawa zachowała się w znajdującym się w osobistym archiwum maszynopisie (ss. 101) oraz streszczeniu referatu opublikowanym w Sprawozdaniach Towarzystwa za 1949 rok²⁰. Tego epizodu C. Kunderewicz właściwie nie komentował. W jednym z życiorysów, tym opatrzonym datą 22 listopada 1965 r., wspomina, że: „Wskutek zmian wprowadzonych przez ustawę z 15.XII.1951 o szkolnictwie wyższym i pracownikach nauki, sprawa mojej habilitacji stała się nieaktualna”²¹. W tej relacji był jednak zbyt

¹⁹ Na temat tej postaci zob. w szczególności P. HEMPEREK, *Sawicki Witold*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, XXXV, Warszawa-Kraków 1994, s. 346–348.

²⁰ *Sprawozdania z Posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego*, Wyd. II, r. 42/1949, s. 23-31.

²¹ Ustawa, o której mowa w tekście (Dz. U. z 1952 r. Nr 6, poz. 38), weszła w życie 7 lutego 1952 r. Powołany życiorys znajduje się na k. 53-55 w teczce nr 56 w archiwum prof. K. Kolańczyka. W tym miejscu autorka pragnie podziękować dr. Grzegorzowi

ogłędny: informacja z Ministerstwa nadeszła w czerwcu, a więc pół roku przed uchwaleniem nowego prawa! Dla uzupełnienia tego wątku warto dodać, że autor podjął jeszcze jedną, ostatnią już próbę opublikowania tekstu, posyłając go do „Czasopisma Prawno-Historycznego”. Jego redakcja jednak pismem z 21 lutego 1956 r. zawiadomiła o odrzuceniu pracy z powołaniem się na recenzję prof. Konstantego Grzybowskiego, który zarzucił opracowaniu ujęcie doktryny Bossueta w oderwaniu od innych doktryn współczesnych i od katolickiej myśli politycznej, jak również pominięcie stanowiska nauki marksistowskiej²². Epizod Bossueta został tym samym ostatecznie zamknięty.

Wątek habilitacji, i to od lata 1951, aktualny był nadal. Od października 1951, jak pisze C. Kunderewicz w przywołanym już wspomnieniu „Przebieg mojej pracy naukowej”, „bez żadnego uzasadnienia uniemożliwiono mi dalszą pracę, przy czym zupełnie zignorowano fakt, że posiadałem nominację ważną do końca 1953 roku [...]”. W przywołanym już życiorysie z 21 listopada 1965 r. wspomina o reformie asystentury, która pozbawiła go możliwości pracy na stanowisku adiunkta. I dalej: „w latach 1951-53, aby nie oderwać się całkowicie od pracy dydaktycznej, prowadziłem lektorat języka francuskiego i łacińskiego na kilku wydziałach UW. Starałem się również prywatnie kontynuować rozpoczęte badania w dziedzinie prawa antycznego i rozpocząłem pisanie pracy kandydackiej”. W aktach zawartych w Archiwum UW znajduje się bardzo interesująca opinia, mogąca rzucić nieco światła na okoliczności tej sprawy. Została ona sporządzona 11 marca 1952 r. w pionie Dyrektora Administracyjnego UW i ma charakter poufny. Po zawierających same superlatywy uwagach wstępnych, dotyczących znakomitej orientacji w całości spraw uniwersyteckich, umiejętności zorganizowania sobie pracy, pojawiają się już inne, utrzymane w odrobinę odmiennym tonie. „Ambitny, przewrażliwiony jednak na tym punkcie. Przesadnie grzeczny. Ustawiający siebie w pracy tak, by nikomu się nie narażać”. A postawa moralno-etyczna: „uczciwy, sumienny, za mało uczynny w stosunku do innych pracowników”. Dalej

Nancce (UŚ), który udostępnił kopie materiałów dotyczących C. Kunderewicza, a znajdujących się w bardzo bogatej spuściznie prof. Kolańczyka.

²² Kopia recenzji znajduje się w prywatnym archiwum C. Kunderewicza.

ciekawe: „nie udziela się w pracach społecznych i politycznych. Odnosi się wrażenie, że przyjęcie tej postawy uznał za najpraktyczniejsze”. I na koniec najważniejsze: „był adiunktem na Wydziale Prawa, jednak z początkami 1951/2 nie wszedł do nowej kadry naukowej”²³.

Współpracował wówczas nieformalnie z Zakładem Prawa Antycznego i Papirologii UW, kierowanym przez prof. Rafała Taubenschlaga. Jego dokonania naukowe spotkały się z przychylną oceną kierownika Zakładu (potem Instytutu), co mogło mieć, i zapewne miało, znaczenie, skoro z dniem 1 grudnia 1954 r. C. Kunderewicz został zatrudniony na stanowisku adiunkta w tymże Zakładzie. Władze uczelni zwróciły się do prof. Taubenschlaga o wyrażenie o nim opinii naukowej. Ten 15 października 1954 r. napisał: „dr Kunderewicz jest niewątpliwie człowiekiem zdolnym i zamięłowanym w nauce i nie ulega dla mnie wątpliwości, że uzyskawszy możliwość poświęcenia się zupełnego pracy naukowej wyrobi się na bardzo dobrą siłę naukową w dziedzinie prawa antycznego. Dodać przy tym muszę, iż dr Kunderewicz obejmuje swoimi studiami przede wszystkim prawo rzymskie, tak, że można liczyć na niego również jako na przyszłego romanistę, a wiadomą jest rzeczą, iż obecnie w Polsce brak jest prawie zupełnie narybku romanistycznego”. W podobnym tonie wcześniej, bo 24 maja 1954 r., wypowiedział się prof. Józef Klima z Uniwersytetu Karola w Pradze²⁴.

Zmiany organizacyjne sprawiły, że Zakład znalazł się wkrótce w strukturze Wydziału Historycznego UW. Miało to pewne i niekoniecznie marginalne znaczenie dla dalszych losów dr. Kunderewicza. Dnia 3 grudnia 1955 r. podczas Międzynarodowej Sesji Prawa Antycznego w Warszawie²⁵ wygłosił referat „Le problème de l'anefang” będący prezentacją wyników osiągniętych w latach 1951-55²⁶. W tym

²³ K. 24,teczka K 3.964 w Archiwum UW.

²⁴ Oba dokumenty znajdują się w prywatnym archiwum C. Kunderewicza.

²⁵ Zob. C. KUNDEREWICZ, *Międzynarodowa sesja poświęcona zagadnieniom praw klinowych i prawa grecko-rzymskiego Egiptu (Warszawa 2-3.XII.1955)*, sprawozdanie, «CPH» 8.2/1956, s. 391-393.

²⁶ Praca opublikowana później w języku angielskim: *The Problem of Anefang in Certain Ancient and Medieval Laws*, «Journal of Juristic Papyrology» 9-10/1955-1956, s. 401-430.

samym 1955 r. wszczęty został na Wydziale Historycznym jego przewód kandydacki. Podstawą nadania stopnia miała być praca „Historyczny rozwój odpowiedzialności urzędników w ptolemejskim, rzymskim i bizantyjskim Egipcie” opublikowana – zresztą za sugestią prof. Taubenschlaga – w dwóch częściach w języku francuskim²⁷. Na podstawie uchwały Rady Wydziału Historycznego z 5 kwietnia 1955 r. referentami w postępowaniu zostali: prof. Zygmunt Lisowski z Poznania i prof. Izabela Biežuńska-Małowistowa z UW²⁸. Na tym etapie postępowania los znowu nie okazał C. Kunderewiczowi przychylności. Postępowanie się toczyło, ale z oporami. Wprawdzie egzaminy kandydackie zdał szybko i bardzo dobrze, ale w międzyczasie zmarł prof. Lisowski. Na jego miejsce w dniu 1 lipca 1955 r. Rada Wydziału powołała prof. Ludwika Piotrowicza z UJ. Ten także nie zdążył przygotować recenzji, w jego miejsce 5 listopada 1957 r. został więc powołany prof. Waław Osuchowski z UJ. W tym też miesiącu oboje recenzenci otrzymali egzemplarze pracy, prof. Biežuńska najprawdopodobniej po raz drugi, a w lutym 1958 r. dziekanat ponaglił ich w sprawie recenzji (tu pojawia się marginalnie wątek czasu: prof. Biežuńska została powołana do zrecenzowania trzech rozpraw kandydackich już w 1955 r., w rękopisie recenzji pracy C. Kunderewicza, datowanej na 23 maja 1958 r., recenzentka, wyjaśniając niejako przyczyny zwłoki w sporządzeniu opinii, zwraca uwagę na niezidentyfikowane bliżej, choć znane władzom Uniwersytetu, trudności, jakie napotykała w korzystaniu z biblioteki Instytutu Papirologii)²⁹. Recenzje wpłynęły i 7 października 1958 r. Rada Wydziału Historycznego dopuściła dr. Kunderewicza do dalszych stadiów przewodu kandydackiego w dziedzinie historii (prawo antyczne). W dniu 21 listopada 1958 r. (choć w jednym z życiorysów profesor podaje błędnie datę 21 grudnia

²⁷ C. KUNDEREWICZ, *Evolution historique de la responsabilité des fonctionnaires dans l'Égypte ptolémaïque, romaine et byzantine*, cz. I, «Eos» 48.2/1957, s. 101-115; cz. II, «RIDA» 4/1957, s. 167-217. Polskojęzyczny referat będący w istocie rzeczy streszczeniem pracy znajduje się w Archiwum UW (k. 29-35 w teczce WH).

²⁸ Decyzja ta dotyczyła trzech postępowań kandydackich: dr. C. Kunderewicza, mgr. H. Kupiszewskiego i mgr. J. Modrzejewskiego (korespondencja w tej sprawie w teczce nr WH.530-52 w Archiwum UW).

²⁹ Tryzy strony rękopisu oznaczone nr 8 w teczce WH.530-52 w Archiwum UW.

tegoż roku) Rada Wydziału jednogłośnie nadała mu stopień naukowy kandydata nauk historycznych w zakresie prawa antycznego. I znów cytat z powołanego już życiorysu z 22 listopada 1965 r.: „Jednakże na podstawie przepisów ustawy o szkołach wyższych z dnia 5.XI.1958 r., ten stopień został uznany tylko za stopień doktorski. Otrzymałem więc w rezultacie drugi stopień doktorski (dr nauk humanistycznych), zaś pozostała dla mnie znowu konieczność uzyskania habilitacji”³⁰. Uchwała Rady Wydziału o nadaniu dr. Kunderewiczowi stopnia kandydata nauk została wydana dzień po wejściu w życie nowej ustawy. To kolejny koszmar, jaki los sprawił C. Kunderewiczowi. Córka przypomina sobie rozgoryczenie ojca związane z tą sprawą, a nawet składaniem drugiej przysięgi doktorskiej. Na marginesie warto dodać, że przysięgę tę składał i dyplom doktora nauk humanistycznych odbierał 7 czerwca 1962 r., a więc już po uzyskaniu stopnia doktora habilitowanego! Akta postępowania kandydackiego zostały przesłane do Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej dla Pracowników Nauki 26 listopada 1958 r.³¹ Komisja nie odpowiedziała, uznając najwyraźniej wniosek za bezprzedmiotowy, choć rektor UW decyzją z 25 stycznia 1960 r. przyznał C. Kunderewiczowi, naliczany od 21 listopada 1958, dodatek za uzyskanie stopnia naukowego doktora nauk humanistycznych³².

W roku 1959 Zakład Prawa Antycznego znowu znalazł się w strukturze Wydziału Prawa, a więc dalsze czynności odbywały się na tym Wydziale. Tego roku dr C. Kunderewicz wystąpił do dziekana Wydziału Prawa z wnioskiem o dopuszczenie do przewodu habilitacyjnego i przyjęcie jako rozprawy habilitacyjnej pracy o odpowiedzialności

³⁰ Ustawa z 5 listopada 1958 r. o szkołach wyższych (Dz. U. Nr 68, poz. 336) weszła w życie 20 listopada tegoż roku. Zgodnie z jej postanowieniami „osoby, które posiadają stopień naukowy kandydata nauk, uzyskują z mocy prawa stopień naukowy doktora i mogą się ubiegać o uzyskanie stopnia naukowego docenta w trybie i na zasadach przewidzianych w ustawie” (art. 144 ust. 2). Warto dodać, że zgodnie ze standardami „sprawy o nadanie stopnia naukowego kandydata nauk lub doktora nauk, skierowane przed dniem wejścia w życie niniejszej ustawy do Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej dla Pracowników Nauki zostaną rozpatrzone przez tę Komisję na podstawie przepisów dotychczasowych” (art. 144 ust. 5).

³¹ Pismo przewodnie w teczce WH.530-52, k. 47.

³² K. 40 w teczce WH.530-52.

urzędników w ptolemejskim, rzymskim i bizantyjskim Egipcie. Tu postępowanie przebiegało już sprawnie. Komisja do zaopiniowania sprawy otwarcia przewodu w składzie prof. Edward Gintowt, prof. Karol Koranyi oraz prof. Bogusław Leśnodorski, już w grudniu 1959 wystąpiła do RW z wnioskiem o wszczęcie postępowania i wyrażenie zgody, aby podstawą przewodu była rozprawa „*Evolution...*”, ponadto wysunęła propozycje powołania na recenzentów profesorów: Edwarda Gintowta z UW, Michała Wyszyńskiego z Uniwersytetu Wrocławskiego i Józefa Klimy z Uniwersytetu Karola w Pradze. Uchwała stosownej treści została podjęta 25 lutego 1960 r. Wszystkie recenzje wpłynęły w kwietniu tego samego roku. I na koniec Rada Wydziału Prawa UW, po wysłuchaniu wykładu habilitacyjnego, uchwałą z 1 lipca 1960 r. jednogłośnie przyznała C. Kunderewiczowi stopień naukowy docenta powszechnej historii państwa i prawa ze specjalnym uwzględnieniem prawa antycznego i papirologii³³. Warto dodać, że rozprawa habilitacyjna uzyskała wyróżnienie na konkursie „Państwa i Prawa” w roku 1961, przy czym z wnioskiem o wyróżnienie wystąpiły wspólnie Rady Wydziałów Prawa i Historycznego³⁴.

Na wzmiankę zasługują argumenty wskazane przez recenzentów w przewodzie; wszyscy recenzenci wypowiedzieli się pozytywnie na temat obszernego i wartościowego dorobku kandydata, ale nade wszystko na temat samej rozprawy. Profesor E. Gintowt³⁵ uznał pracę za bardzo zajmującą, dobrze zbudowaną i napisaną piękną francuszczyzną. Profesor M. Wyszyński³⁶ natomiast na koniec wywodu pisze: „Czy autor w swojej narracji mógł i powinien dać więcej – oto pytanie, na które sobie postanowiłem odpowiedzieć w tym miejscu. Sądzę, że dał nam wszystko, co można wydobyć z tych specyficznych źródeł, jakimi są źródła papirologiczne. A to w pracach typu pionierskiego rzecz najważniejsza”.

³³ K. 56 Arch. w teczce UW WPA-534/10 – kwestionariusz osobowy z 4 marca 1967 r.

³⁴ *Rozstrzygnięcie konkursu „Państwa i Prawa” na najlepsze prace habilitacyjne i doktorskie z dziedziny nauk prawnych*, «PiP» 16.3/1961, s. 395-396 (bez nazwiska autora).

³⁵ K. 6-9 w Archiwum UŁ.

³⁶ K. 10-12 w Archiwum UŁ.

Szczególnie ciekawa jest konkluzja obszernej i bardzo wnikliwej recenzji J. Klimy, odnoszącej się do dużej części dorobku kandydata. W jego ocenie „dr Kunderewicz swymi pracami pokazał, że potrafi od strony metodologicznej znaleźć właściwe lub prawdopodobne drogi prowadzące do rozstrzygnięcia poszczególnych problemów, że potrafi wyciągnąć z treści źródeł nowe wnioski i udowodnić ich słusność”. Ciekawe, że recenzent wypowiedział się też na temat przekładu swego własnego dzieła o prawach Hammurabiego³⁷. Oceniał, „że przekład [...] wykracza poza ramy zwykłego przekładu z języka czeskiego na polski w tej części, w której chodzi o właściwy tekst praw Hammurabiego. Jest ona samodzielnym przekładem z języka akadycznego dokonany przez Kunderewicza. Przekład ten jest bardzo płynny i dokładny, a w stosunku do czeskiego przekładu Klimy góruje także tym, że ustrzegł się jego niektórych oczywistych omyłek w tłumaczeniu”³⁸.

Profesor, z oczywistych przyczyn, był bardzo emocjonalnie związany z Uniwersytetem Warszawskim. A jednak w 1961 r. odpowiedział pozytywnie na ofertę Uniwersytetu Łódzkiego i z dniem 1 lipca tego roku podjął pracę w Łodzi na stanowisku docenta etatowego. Z dniem 1 października 1961 r. objął stanowisko kierownika Katedry Prawa Rzymskiego, które piastował do chwili odejścia na emeryturę w 1982 r. Ta cezura, warto dodać, nie wyznaczyła zakończenia jego zatrudnienia w UŁ. Jeszcze przez kilka lat, do 1986 r., odpowiadając na rokrocznie formułowane prośby władz uczelni, pracował na części etatu. Warto też dodać, choć nie ma to bezpośredniego związku z pokonywaniem kolejnych stopni kariery naukowej, że już w okresie zatrudnienia w UŁ przez wiele lat pracował jako docent kontraktowy na części etatu w UW³⁹.

W dniu 27 maja 1966 r. RW Prawa UŁ podjęła decyzję o wszczęciu postępowania w sprawie nadania C. Kunderewiczowi tytułu naukowego profesora nadzwyczajnego, wyznaczając jednocześnie recenzentów w przewodzie. Zostali nimi prof. Kazimierz Kolańczyk z UMK i prof.

³⁷ J. KLIMA, *Prawa Hammurabiego*, Warszawa 1957, przekład z języka czeskiego i tekstów źródłowych C. Kunderewicz.

³⁸ Recenzję, znajdującą się w teczce WPA-534/10, k. 19-29, dla potrzeb postępowania z czeskiego przełożył H. Kupiszewski.

³⁹ Zob. karty oznaczone numerem 979 (204-212) w teczce 3241 w Archiwum UW.

Józef Matuszewski z UŁ⁴⁰. Obszerna recenzja K. Kolańczyka sporządzona 3 listopada 1966 r. kończy się konkluzją: „Jestem przekonany, że doc. Cezary Kunderewicz nie tylko teraz spełnia wymogi do awansu na profesora nadzwyczajnego nauk prawnych, ale dawno już na ten tytuł zasłużył. Doc. Kunderewicz jest sumiennym badaczem, nie szukającym łatwizn. Każda, choćby najskromniejsza jego pozycja bibliograficzna stanowi wkład do postępu wiedzy”⁴¹. Wśród dostępnych dokumentów nie ma recenzji prof. Matuszewskiego, jednak najistotniejsze jej elementy zostały przedstawione w wystąpieniu dziekana, prof. Waława Szuberta podczas posiedzenia Senatu 22 maja 1967 r.⁴² Recenzent, omawiając szeroko dorobek naukowy kandydata, podkreślił, że „każda jego publikacja oparta jest na rzetelnym warsztacie naukowym, jest badaczem w swojej specjalności przysparzającym sławę nauce polskiej, a wymagane przy awansie «poważne wyniki w pracy naukowej» zostały w tym przypadku nie tylko osiągnięte, ale znacznie przekroczone”. Dnia 31 marca 1967 r. Rada Wydziału Prawa UŁ jednogłośnie podjęła uchwałę o wystąpieniu z wnioskiem o awans. Do dokumentacji dołączono informację o rozsyłaniu ankiet w sprawie nadania doc. dr. C. Kunderewiczowi tytułu naukowego profesora nadzwyczajnego do sześciu specjalistów w kraju. Wszyscy sporządzili krótkie opinie, wszyscy pozytywne. Odpowiedzi nadesłali profesorowie: Kazimierz Kumaniecki, Tadeusz Manteuffel, Michał Szczaniecki, Waław Osuchowski, Jerzy Łanowski, Jerzy Falenciak⁴³. W dokumentacji dostępne są dwie opinie: jedna sporządzona 21 lutego 1967 r. przez prof. W. Osuchowskiego (ta znajduje się w spuściźnie), druga przygotowana 12 marca tegoż roku przez prof. J. Falenciaka⁴⁴. Recenzje i opinie zostały ocenione przez Komisję Wydziałową w składzie: prof. Remigiusz Bierzanek, prof. Adam Szpunar i prof. Waław Szubert. Komisja stwierdziła, że „Cezary Kunderewicz spełnia warunki kwalifikacyjne na profesora nadzwyczajnego wymagane przez ustawę

⁴⁰ Pismo dziekana Szuberta z 27 czerwca 1966 r. – k. 57 w spuściźnie prof. Kolańczyka.

⁴¹ Recenzja ta w rękopisie znajduje się w spuściźnie prof. K. Kolańczyka (k. 31-43).

⁴² K. 71-72 w Archiwum UŁ.

⁴³ K. 103 w Archiwum UŁ.

⁴⁴ K. 58-59 w Archiwum UŁ.

o szkołach wyższych”. Na podstawie tej oceny 27 maja 1967 r. RW podjęła uchwałę o wystąpieniu z wnioskiem awansowym.

Z karty informacyjnej o kolejnych wynikach głosowań w postępowaniu wynika⁴⁵, że po decyzji RW z 31 marca 1967, 22 maja 1967 obradował w tej sprawie Senat⁴⁶ i podjął decyzję o poparciu wniosku RW, wreszcie 27 maja 1967 RW podjęła decyzję o wystąpieniu z wnioskiem o nadanie C. Kunderewiczowi tytułu profesora nadzwyczajnego. Na koniec, 18 lipca 1967 r., rektor UŁ przedstawił wniosek Rady Wydziału Prawa Ministrowi Oświaty i Szkolnictwa Wyższego⁴⁷. Bieg spraw następnie zwolnił, a 16 grudnia 1968 dokumentacja awansowa została zwrócona uczelni. Wniosek rektora UŁ o ponowne nadanie biegu sprawie awansowej doc. Kunderewicza został skierowany do Departamentu Studiów Uniwersyteckich, Ekonomicznych i Pedagogicznych MOiSW w dniu 27 maja 1969, tym razem zaznaczono, że nastąpiło to w uzgodnieniu z Komitetem Łódzkim PZPR⁴⁸. Nowy wniosek rektora do ministra o wystąpienie w sprawie awansowej doc. Kunderewicza do Prezesa Rady Ministrów został sporządzony 18 października 1969 r.⁴⁹ wraz z uzupełnioną dokumentacją (list dziekana prof. Janusza. Tylmana w sprawie potrzebnych uzupełnień znajduje się wśród dokumentów znajdujących się w posiadaniu Katedry Prawa Rzymskiego UŁ). Wreszcie Rada Państwa uchwałą z 5 lipca 1971 r. nadała C. Kunderewiczowi tytuł naukowy profesora nadzwyczajnego. Z dniem 1 sierpnia 1971 r. Minister Ośw powołał go na stanowisko profesora nadzwyczajnego UŁ (nominacja znajduje się w tym samym zasobie).

Na marginesie warto dodać, że według wszelkiego prawdopodobieństwa równolegle przebiegała procedura awansowa doc. Henryka Grajewskiego (historyka państwa i prawa polskiego)⁵⁰. Są o tym wzmianki

⁴⁵ K. 81 w Archiwum UŁ.

⁴⁶ Wyciąg z protokołu posiedzenia: k. 71-72 w Archiwum UŁ.

⁴⁷ K. 61 w Archiwum UŁ, wniosek: k. 62-69 tegoż Archiwum.

⁴⁸ K. 87 w Archiwum UŁ.

⁴⁹ K. 89, 91-96, 98-99 w Archiwum UŁ.

⁵⁰ Więcej o prof. H. Grajewskim zob. np. J. MATUSZEWSKI, *Henryk Grajewski (1813-1971)*, [w:] *70 lat Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego*, red. A. LISZEWSKA, A. PIKULSKA-RADOMSKA, Łódź 2015, s. 87-92.

w kilku dokumentach archiwalnych. Losy obu postępowań były najprawdopodobniej bardzo zbliżone, jeśli nie identyczne⁵¹. Ostatecznie obaj panowie otrzymali nominacje w tej samej dacie, tj. 5 lipca 1971 r. Tyle że prof. Grajewski nominacji nie zdążył już odebrać. Zmarł 12 grudnia 1971 r.

W odróżnieniu od procedury „unadzwyczajnienia” (tak jest ona nazywana w zachowanych dokumentach, oczywiście nie tych oficjalnych, urzędowych, ale w recenzjach już tak), procedura „uzwyczajnienia” przebiegła sprawnie. Pierwszym jej śladem w zachowanej dokumentacji jest wyciąg z protokołu posiedzenia RW Prawa UŁ z 28 lutego 1975 r.⁵² Wniosek o nadanie prof. dr. hab. Cezaremu Kunderewiczowi tytułu profesora zwyczajnego przedstawiła dziekan prof. dr. hab. Natalia Gajl, po czym udzieliła głosu prof. Józefowi Matuszewskiemu. Ten scharakteryzował osiągnięcia kandydata we wszystkich sferach aktywności akademickiej, podkreślając szczególnie osiągnięcie w postaci przygotowanej przez niego edycji dzieła Frontinusa „De aquaeductu urbis Romae”, która ukazała się w Biblioteka Teubneriana. Nie jest tajemnicą, podkreślił referent, że „zaproszenie do opracowania wydawniczego w tej serii jest największym zaszczytem, jaki może spotkać uczonego, specjalistę w zakresie szeroko rozumianej kultury antycznej”. Wniosek poparł prof. Adam Szpunar, także wysoko oceniając dorobek kandydata. Na koniec głos zabrał prof. Janusz Tylman, który stwierdził, że prof. Kunderewicz już w chwili obecnej byłby profesorem zwyczajnym, gdyby nie przeciągnięcie się sprawy nadania mu tytułu profesora nadzwyczajnego w minionym okresie. Rada Wydziału jednogłośnie w głosowaniu tajnym podjęła decyzję o powołaniu komisji ds. wystąpienia z wnioskiem o nadanie tytułu profesora zwyczajnego prof. dr. hab. Cezaremu Kunderewiczowi w składzie: prof. Adam Szpunar, prof. Jerzy Wróblewski i prof. Tadeusz Szymczak. Jako recenzentów dorobku naukowego zaproponowano: prof. Kazimierza Kolańczyka z UAM, prof. Adama Wilińskiego z UMCS i prof. Józefa Matuszewskiego z UŁ.

⁵¹ Zob. choćby k. 61 i 119 w Archiwum UŁ.

⁵² K. 131-132, lista obecności k. 133 w Archiwum UŁ.

Procedurę przed RW sfinalizowano 27 czerwca 1975 r., kiedy jednomyślnie, na wniosek Komisji w składzie podanym wyżej, podjęto uchwałę o wystąpieniu z wnioskiem o nadanie C. Kunderewiczowi tytułu profesora zwyczajnego⁵³

Spśród sporządzonych na potrzeby tego postępowania recenzji, dostępne są dwie, obie zachowane w prywatnej dokumentacji C. Kunderewicza: jedna autorstwa prof. K. Kolańczyka, druga – prof. A. Wilińskiego. Profesor Kolańczyk, podkreślając rozległość, a do tego rzadko spotykaną rozpiętość tematyczną dorobku kandydata, napisał: „Ten dorobek wypracował [...] pokonując liczne pozanaukowe przeszkody. Mozolna i nadmiernie wydłużona była najpierw droga od doktoratu do habilitacji. [...] przygotował rozprawę habilitacyjną, ale finalizacji tego zamierzenia przeszkodziła zmiana przepisów o stopniach naukowych⁵⁴. Przygotowana rozprawa habilitacyjna została ogłoszona tylko w streszczeniu. Kandydatura nauk uzyskana przez Kunderewicza w 1958 r. została zweryfikowana jako drugi doktorat z zakresu nauk historycznych. Ostatecznie kandydat habilitował się dopiero w r. 1960 na podstawie zupełnie nowej rozprawy, ogłoszonej całkowicie w języku francuskim. Była to praca niezwykle odkrywczą i nie bez racji została wyróżniona w konkursie «Państwa i Prawa»”. Po bardzo szczegółowej analizie dorobku, prof. Kolańczyk konkluduje: „Cezary Kunderewicz otrzymał awans na profesora nadzwyczajnego stosunkowo późno, na podstawie dorobku obfitego, tematycznie rozległego i bardzo urozmaiconego. Sadzę, że był to dorobek znacznie przekraczający normalne wymagania stawiane w tym zakresie historykom prawa. [...] prof. Kunderewicz cieszy się wielkim uznaniem i szacunkiem jako historyk prawa i humanista, zarówno w kraju, jak i za granicą. Rozgłos zagraniczny zdobył sobie przez swoje prace naukowe, w dużej mierze publikowane w językach obcych, a zwłaszcza przez ostatnie, lipskie wydanie traktatu Frontinusa”. Profesor Wiliński także zwrócił uwagę, że: „Droga naukowa prof. Kunderewicza jest od swych początków oryginalna i nieprzeciętna

⁵³ Wyciąg z protokołu posiedzenia: k. 136 w Archiwum UŁ, wniosek k. 137-138, obszerniejsza wersja k. 152-157 w Archiwum UŁ.

⁵⁴ To złągodzona wersja rzeczywistości, przedstawiana przez samego C. Kunderewicza w niektórych życiorysach.

i taką też pozostała w okresie po uzyskaniu tytułu profesora nadzwyczajnego. Znamionuje ją wyjątkowo szeroki wachlarz zainteresowań naukowych tudzież wszechstronne a gruntowne opanowanie [...] źródeł i literatury fachowej w zakresie systemów prawnych kilku epok i regionów geograficznych starożytności”. Recenzja prof. Matuszewskiego nie jest dostępna, ale opierając się na treści wniosku, można przyjąć, że utrzymana została w tonie dokładnie spójnym z dwiema pozostałymi. Nie wydaje się poza tym, ażeby prof. Matuszewski w recenzji zawarł treści istotnie odmienne od tych, zaprezentowanych podczas posiedzenia Rady Wydziału 28 lutego 1975 r.

Wkrótce, bo 7 lipca 1975 r. obradował w tej sprawie Senat, który w tajnym głosowaniu zaopiniował wniosek pozytywnie. W tych okolicznościach rektor prof. Romuald Skowroński wystąpił do Rady Państwa ze stosownym wnioskiem⁵⁵. Rada Państwa uchwałą z 8 lipca 1976 r. nadała C. Kunderewiczowi tytuł naukowy profesora zwyczajnego nauk prawnych⁵⁶.

Przegląd i analiza akt osobowych profesora Cezarego Kunderewicza oraz dokumentacji zawartej w jego spuściźnie, dokonane pod kątem zmagania z przeciwnościami stającymi na drodze jego rozwoju naukowego, robią przejmujące wrażenie. Oczywiście powyższe rozważania należałoby zamknąć jakąś błyskotliwą pointą. Żadna sensowna jednak się nie nasuwa.

ZE SPUŚCIZNY PROFESORA CEZAREGO KUNDEREWICZA. TRUDNA DROGA DO AKADEMII

Streszczenie

Profesor Cezary Kunderewicz (1912-1990) był wybitnym romanistą, papirologiem, znawcą praw klinowych i szeroko rozumianej kultury antycznej. Dokumenty pochodzące z jego prywatnego archiwum, w połączeniu z archiwaliami Uniwersytetów: Warszawskiego i Łódzkiego,

⁵⁵ K. 165-171 w Archiwum UŁ.

⁵⁶ K. 177 w Archiwum UŁ.

pozwalają na odtworzenie trudności, jakie musiał pokonać osiągając kolejne etapy rozwoju naukowego.

FROM THE LEGACY OF PROFESSOR CEZARY KUNDEREWICZ:
A DIFFICULT PATH TO THE ACADEMY

Summary

Professor Cezary Kunderewicz (1912-1990) was an outstanding Romanist, papyrologist, and expert on cuneiform law and ancient culture in the broad sense of the term. Documents from his private archives along with records preserved in the archives of the Universities of Warsaw and Łódź show the difficulties he had to overcome in his academic career.

Słowa kluczowe: Cezary Kunderewicz; romanistyka prawnicza; papyrologia prawnicza; prawa klinowe; Uniwersytet Warszawski; Uniwersytet Łódzki.

Keywords: Cezary Kunderewicz; Roman law studies; juristic papyrology; cuneiform law; the University of Warsaw; the University of Łódź.

Literatura

- BANYŚ T.A.J., KORPOROWICZ Ł.J., *Cezary Kunderewicz (1912-1990)*, [w:] *70 lat Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego*, red. A. LISZEWSKA, A. PIKULSKA-RADOMSKA, Łódź 2015, s. 99-104.
- HEMPEREK P., *Sawicki Witold*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, XXXV, Warszawa-Kraków 1994, s. 346-348.
- JAKUBOWSKI I., *Profesorowie Cezary Kunderewicz i Jan Kodrębski – polscy romanisci drugiej połowy dwudziestego wieku*, [w:] *‘Ad laudem magistri nostri’. Mistrzowie. Dzieła polskiej romanistyki*, red. E. GAJDA, Toruń 2019, s. 49-63.
- KODRĘBSKI J., *Césaire Kunderewicz (1912-1990)*, «RHD» 69.1/1991, s. 136-137.
- KODRĘBSKI J., *Cezary Kunderewicz (1912-1990)*, «CPH» 46.1-2/1994, s. 179-187.
- KUNDEREWICZ C., 1932-1939, [w:] *Wydział Prawa w relacjach i wspomnieniach pracowników i studentów (1918-1950)*, «Studia Iuridica» 17/1989, s. 103-108.
- KUNDEREWICZ C., *Eugeniusz Jarra (1881-1973). W trzecią rocznicę zgonu*, «Zeszyty Naukowe KUL» 3/1976, s. 102-103.

- KUNDEREWICZ C., *Evolution historique de la responsabilité des fonctionnaires dans l'Égypte ptolémaïque, romaine et byzantine*, cz. I, «Eos» 48.2/1957, s. 101-115; cz. II, «RIDA» 4/1957, s. 167-217.
- KUNDEREWICZ C., *Międzynarodowa sesja poświęcona zagadnieniom praw klinowych i prawa grecko-rzymskiego Egiptu (Warszawa 2-3.XII.1955)*, sprawozdanie, «CPH» 8.2/1956, s. 391-393.
- KUNDEREWICZ C., *The Problem of Anefang in Certain Ancient and Medieval Laws*, «Journal of Juristic Papyrology» 9-10/1955-1956, s. 401-430.
- MAJEWSKI P., *Spółeczność akademicka 1915-1939*, [w:] *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1915-1945*, red. P. MAJEWSKI, Warszawa 2016 s. 214; <https://www.wuw.pl/data/include/cms/monumenta-ebook/pdf/Dzieje-Uniwersytetu-Warszawskiego-1915-1945.pdf> (dostęp 8 czerwca 2022 r.).
- MANTEUFFEL T., *Uniwersytet Warszawski w latach wojny i okupacji. Kronika 1939/40-1944/45*, Warszawa 1948.
- MATUSZEWSKI J., *Henryk Grajewski (1813-1971)*, [w:] *70 lat Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego*, red. A. LISZEWSKA, A. PIKULSKA-RADOMSKA, Łódź 2015, s. 87-92.
- PIKULSKA-RADOMSKA A., SKRZYWANEK-JAWORSKA D., *Ze spuścizny profesora Cezarego Kunderewicza. Popularyzator nauki*, «Zeszyty Prawnicze» 22.2/2022, s. 289-306.
- Sprawozdania z Posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego*, Wydz. II, r. 42/1949, s. 23-31.
- Rozstrzygnięcie konkursu „Państwa i Prawa” na najlepsze prace habilitacyjne i doktorskie z dziedziny nauk prawnych*, «PiP» 16.3/1961, s. 395-396.
- ZABŁOCKA M., *Warszawskie wspomnienia o Profesorze Cezarym Kunderewiczu*, «SPE» 122/2022, s. 73-80.
- Archiwalia:
- Dokumentacja z osobistego archiwum C. Kunderewicza (Katedra Prawa Rzymskiego UŁ).
- Akta studenta UW opatrzone numerem albumu 37728 (Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego).
- Akta przewodu doktorskiego C. Kunderewicza (WH.530-52, Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego).
- Akta przewodu habilitacyjnego C. Kunderewicza (WPA-534/10, Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego).
- Teczka osobowa C. Kunderewicza w Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego (K3.964).

Teczka osobowa C. Kunderewicza w Archiwum Uniwersytetu Łódzkiego (sygn. 10231).

Teczka nr 56 (Kunderewicz) w spuściźnie prof. Kazimierza Kolańczyka (Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Oddział w Poznaniu, sygn. P. III-76).

Wspomnienie ustne Teresy Kunderewicz CR (notatki z rozmów dołączone do osobistego archiwum C. Kunderewicza w Katedrze Prawa Rzymskiego UŁ).